

Н. Б. Бурдо

АНТРОПОМОРФНІ СТАТУЕТКИ РАННЬОТРИПІЛЬСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ БЕРНАШІВКА

Подано результати аналізу колекції антропоморфних статуєток з найдавнішого в Україні ранньотрипільського поселення Бернашівка, матеріали з розкопок якого, проведених у 1970-і рр., зберігаються у Наукових фондах та експонуються в Археологічному музеї ІА НАНУ.

К л ю ч о в і с л о в а: ранньотрипільська культура, Бернашівка, антропоморфна пластика, статуєтки, фігурки, класифікація, сакральна символіка.

Поселення Бернашівка Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл. розташоване на лівому березі р. Дністер біля впадіння у нього р. Жванець (Євдокимов, Збеневич 1973). Це найдавніше в Україні трипільське поселення, яке належить до періоду Трипілля — Прекукутень II. Розкопки поселення було проведено експедиціями ІА НАНУ під керівництвом В.Г. Збеневича впродовж 1972—1975 рр. Для поселення Бернашівка по зразкам кістки з жител № 5 та № 6 (Бурдо, Ковалюх 1998, с. 61; Бурдо 2001—2002, с. 435) та фрагментам кераміки отримано ізотопні дати, які дають змогу визначити час існування пам'ятки другою половиною VI тис. до н. е. (табл. 1).

Результати польових досліджень викладено у монографії, окремий підрозділ якої присвячено предметам пластики, зокрема й антропоморфним фігуркам (Збеневич 1980, с. 129—138). Окремі антропоморфні статуєтки з Бернашівки згадуються в огляді ранньотрипільської пластики в іншій монографії В.Г. Збеневича (Збеневич 1989, с. 109—119), а також в інших узагальнюючих працях, присвячених трипільській пластичі (Бурдо 2001). Втім,

Таблиця 1. Дати поселення Бернашівка

Зразок	Лабораторний індекс	Дата ВР	Cal. BC
Кістка	Ki-6670	6440 ± 60	5367 ± 56
Кістка	Ki-6681	6510 ± 55	5450 ± 65
Кераміка	Ki-11472	6445 ± 90	5365 ± 76
Кераміка	Ki-11473	6520 ± 90	5425 ± 86

докладний аналіз колекції антропоморфної пластики з Бернашівки так і не було представлено.

Дані В.Г. Збеневича стосовно кількості знайдених антропоморфних фігурок коливаються: наводиться кількість у 67 або 66 одиниць, що пояснюється невизначеністю деяких фрагментів. Частина уламків предметів пластики не може бути чітко визначена, як належна до групи антропоморфних зображень, або не може бути чітко атрибутована саме як фрагменти статуєток, а не будь-яких інших пластичних антропоморфних деталей. Отже, подібні зразки, на нашу думку, не варто включати в огляд антропоморфних статуєток.

Колекція антропоморфної пластики з Бернашівки — одна з найбільш представницьких для етапу Трипілля А. Особливість фігурок, які знайдено на цьому поселенні, полягає в тому, що більшість з них виявлено під час розкопок залишків жител. По різних об'єктах статуєтки розподілялися нерівномірно (табл. 2).

Жодних цікавих особливостей у місцезнаходженні антропоморфних статуєток в об'єктах не було простежено. За даними В.Г. Збеневича, під час розкопок залишків житла № 4, фрагмент однієї статуєтки знайдено на великій кам'яній плиті біля південного краю будівлі, поруч лежали фрагменти ще двох фігурок (Збеневич 1980, с. 129). Є інформація про те, що уламки статуєток знаходили разом зі шматками обпаленої глини, фрагментами кераміки, кістками та рогами тварин, кременями. Зокрема, подібна картина залягання фрагментів антропоморфних фігурок серед «скупчення культурних решток» простежена під

Таблиця 2. Розподіл антропоморфних статуєток в об'єктах поселення Бернашівка (у колекції Наукових фондів / за даними В.Г. Збеневича)

Житло 1	Житло 2	Житло 3	Житло 4	Житло 5	Житло 6	П/м
2/2 (1)	18/20 (21)	11/14 (16)	9/11 реаліст.	4/4	8/10	6

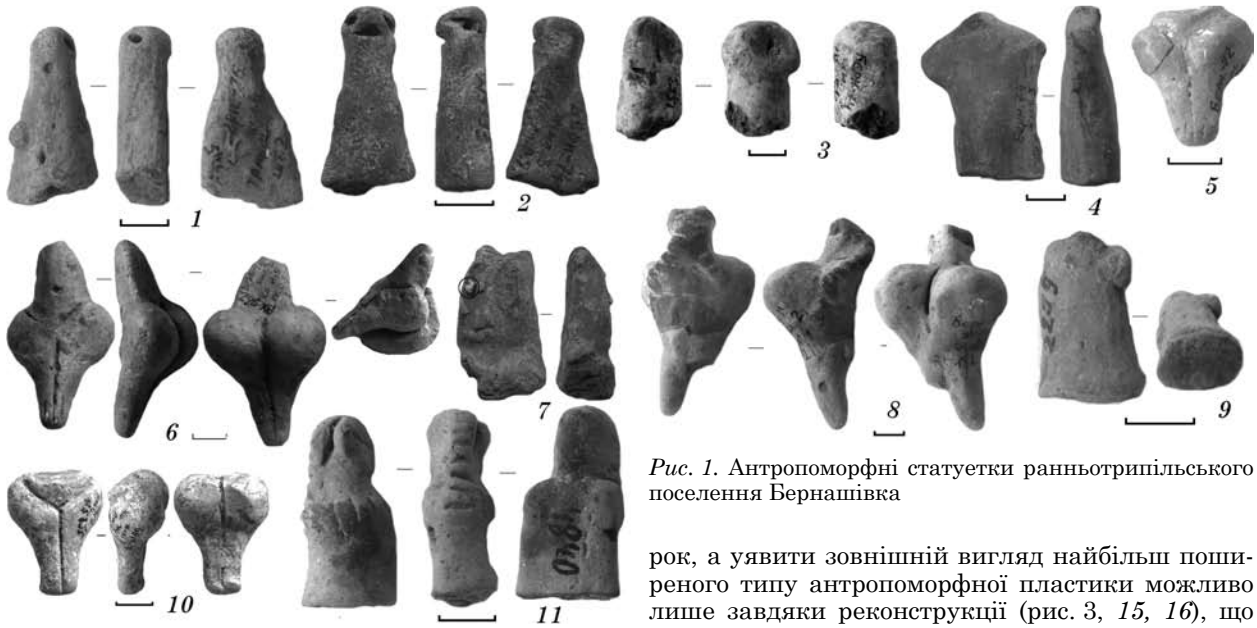

Рис. 1. Антропоморфні статуетки ранньотрипільського поселення Бернашівка

час розкопок залишків жител № 2, № 3 (Збеневич 1980, с. 21, 24). Фрагмент антропоморфної статуетки зафіксовано у нижній частині культурного шару — нижче рівня залягання шматків обпаленої глини, що залишилися від житла № 4 — разом із знахідками знарядь праці з кістки, ікла кабана та кременю, дном від посудини (Збеневич 1980, с. 35). Такий контекст знахідок не дає будь-яких даних для припущення про використання антропоморфних фігурок.

У колекції антропоморфної пластики з Бернашівки присутня лише одна ціла схематична статуетка, яка вирізняється індивідуальними рисами та належить до окремого типу (рис. 2, 12). Десять фігурок можна вважати майже цілими, за умови втрати окремих деталей: голівки, нижньої частини ніг тощо (рис. 1, 5, 6, 8; рис. 2, 1, 4, 7, 8; рис. 3, 7, 8, 11). Найчастіше знаходять середні частини фігурок, близько 25 % фрагментів належить торсам, верхнім частинам фігурок, голівкам, ніжкам. Фрагментарний стан антропоморфної пластики Бернашівки дещо знижує інформативність фігу-

рок, а уявити зовнішній вигляд найбільш поширеного типу антропоморфної пластики можливо лише завдяки реконструкції (рис. 3, 15, 16), що має більш-менш вірогідний характер. Такий стан антропоморфної пластики типовий для трипільської культури (Погожева 1985, с. 11).

Технологічні особливості. Більшість антропоморфних статуеток з різних об'єктів поселення Бернашівка виготовлено з майже однакової тонкоструктурної глиняної маси. Дослідники припускають, що глину для керамічних виробів трипільці брали з глинистого замулу Дністра, невеликих річок або струмків. При візуальному дослідженні в глині, з якої ліпилися фігурки, помітні включення кварци-ту, здебільшого дрібні, але іноді й великого розміру (рис. 1, 7). У деяких випадках виявлено золотисті мікрочастинки, які є, вірогідно, природними домішками у глині. Крім того, у керамічній масі деяких статуеток помітні сліди дрібних вигорілих органічних домішок. Дуже рідко трапляються окремі частинки від черепашок. Ці домішки очевидно також, не були спеціальними, а потрапили у глину природним шляхом. Глиняна маса деяких статуеток містить домішки дрібнотовченого шамоту (рис. 2, 7; рис. 3, 4, 9) (іноді доволі велику частку), а також дрібних мінеральних включень (рис. 3, 2).

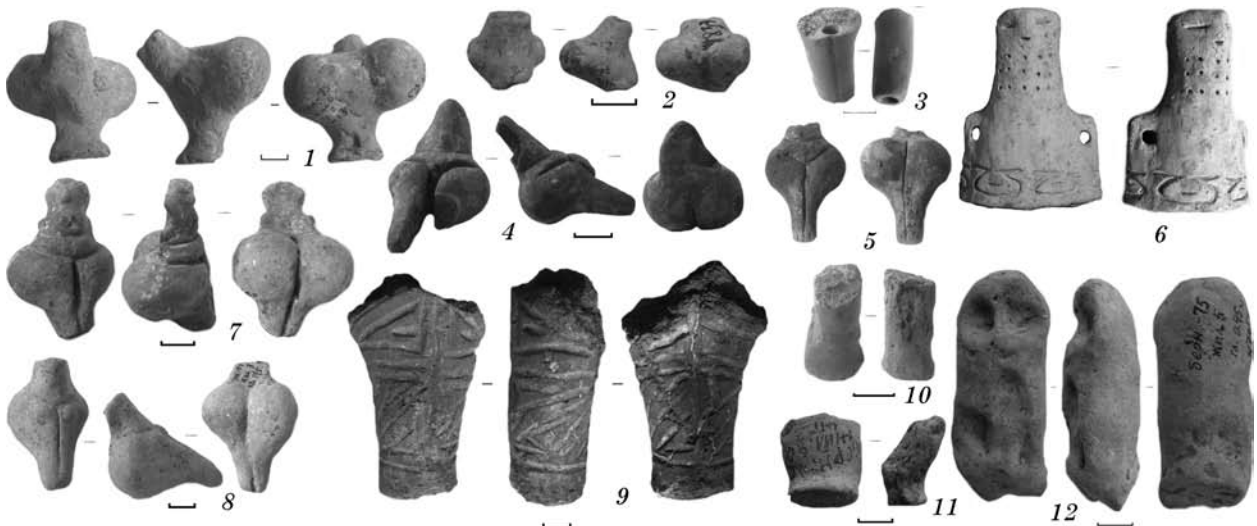

Рис. 2. Антропоморфні статуетки ранньотрипільського поселення Бернашівка

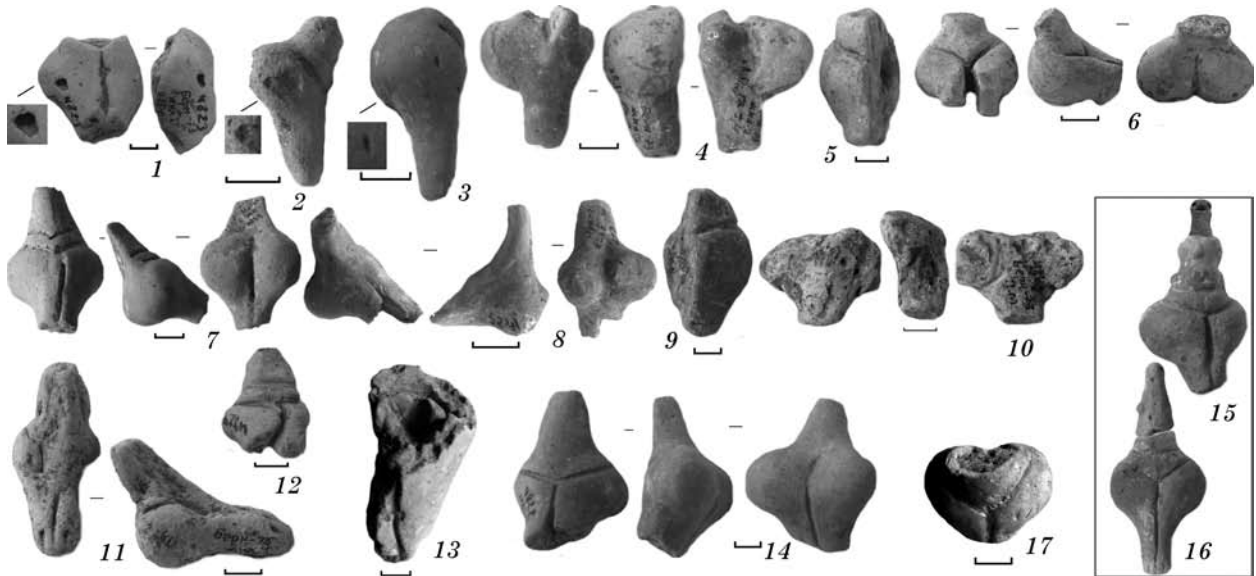

Рис. 3. Антропоморфні статуетки ранньотрипільського поселення Бернашівка

У тісто деяких статуеток домішувалися зерна, їх відбитки чітко помітні на поверхні (рис. 3, 1—3). Виявлено фрагмент статуетки, до маси якої було додано подрібнене зерно (рис. 3, 10). У масі окремих фігурок (рис. 2, 9) помітні сліди вигорілої органіки.

Таким чином, бачимо, що формувальна маса, з якої виготовлялися статуетки Бернашівки, хоч і була в цілому однорідною, але по такому параметру, як домішки, показує варіабельність. Це не співпадає зі спостереженнями А.П. Погожевої, яка вважає, що склад глиняної маси був однаковий для всіх типів пластики на одному поселенні (Погожева 1971, с. 24).

Привертає увагу подібність формувальної маси більшості антропоморфних фігурок поселень Бернашівка та Лука-Врублівецька. Обидві пам'ятки розташовані на лівобережжі Дністра, однак, знаходяться на протилежних боках хронологічної шкали Трипілья А. Подібність формувальної маси антропоморфних статуеток цих пам'яток підкреслює єдність традицій виготовлення антропоморфної пластики, а також джерело отримання глини.

Колір поверхні бернашівських статуеток переважно світло-жовтий, сірий, палевий, пластика з червоною та майже чорною поверхнею представлена поодинокими екземплярами. Поверхня деяких статуеток плямиста, що може свідчити про їх повторний випал. Як правило, колір поверхні не співпадає з кольором у зламі — середина фігурок буває переважно темно-сірою. Усі статуетки обпалено приблизно при однаковій, достатньо високій, температурі.

Спостереження над зламами фігурок дозволяють простежити процес їх формовки. Принаймні нижня частина статуетки зліплювалася з двох заготовок — вертикальних половинок (рис. 3, 5, 9). Потім послідовно нарощувалися шари глини, за рахунок чого моделювалися пишні форми фігурок (рис. 3, 4, 11). Верхня частина фігурки, починаючи від талії, витягувалася з одного шматка глини. Зліплену, вірогідно, з трьох частин — верхньої та двох половинок нижньої, статуетку вкривали тонким шаром глини, який приховував усі шви, та ретельно загладжували. Після цього наліплювали груди, стеком про-

водили лінії та позначали очі, рот, пупок. Подібне моделювання призводило до того, що груди втрачалися і від них залишалися лише сліди на місцях їх розташування (рис. 1, 1, 6, 7).

Обличкування поверхні статуеток білою фарбою, як і заповнення білою пастою жолобків, зроблених стеком, відбувалося, вірогідно, після випалювання статуеток. Це пояснює погану збереженість білої фарби, сліди якої помітні лише на окремих екземплярах (рис. 1, 5, 10; 2, 9).

Морфологічні особливості. Загалом стиль антропоморфної пластики з Бернашівки визначається як натуралістично-схематичний. Фрагментарність знахідок ускладнює аналіз характерних особливостей. Майже цілі екземпляри показують певні пропорції, що витримувалися під час моделювання фігурок. Висота (приблизно) та ширина по стегнам статуетки співвідносяться у мм як 65/35, висота статуетки до верхньої частини — 65/25, до нижньої — 65/35, ширина талії до ширини стегон — 17/35.

Подібні параметри фігурок свідчать про те, що вони відрізняються приземкуватістю, дещо вкороченими пропорціями, особливо верхньої частини до талії.

Статуетки мають підкреслено тонку талією та дуже широкі стегна і сильно випнуті сідниці, що визначають як стеатопігію. Саме нижня частина домінує у пластичному зображенні (рис. 1, 6, 8; 2, 1, 7, 8; 3, 4, 6—8) і надає йому рис натуралізму. Підкреслено натуралістичні широкі стегна та випнуті великі сідниці припадають приблизно на центр статуетки, а торс та ноги мають конічну форму і виконані доволі схематично.

Голівки — найбільш вразлива частина пластики, тому зберігаються дуже погано. У бернашівських фігурок голівки мають вигляд стрижня з округлим закінченням. Виступаючий ніс та великі очі, відтворені глибокими наколами, надають голівці птахоподібного вигляду. У деяких випадках наколом показано рот (рис. 1, 1—3). В одному випадку на голівці статуетки великого розміру очі показано дугами (рис. 1, 3).

Плечові виступи у фігурок зазвичай не пророблені, винятком є лише дві статуетки із заокругленими

плечовими виступами (рис. 1, 4; 2, 7) та велика орнаментована фігурка¹ з натуралістичними рисами у моделюванні обличчя, яка має прямокутні плечі з отворами (рис. 2, 6), що характерно для антропоморфної пластики більш пізніх етапів Трипілья.

Руки у статуеток, за винятком окремих випадків, відсутні. Зі спини верхня частина фігурки плоска, а спереду опукла. Торс в області талії у перетині має напівкруглу або овальну форму (рис. 1, 9).

Нижня конусоподібна частина статуеток відтворює щільно стулені ноги, спереду і ззаду розділені вертикальною рисою. Прокресленими рисками, іноді подвійними (рис. 3, 7), підкреслено лоно та низ живота. Короткі риси іноді нанесено на закінченні ніг (рис. 1, 6; 3, 11).

Виявилося, що лише один параметр може бути використаний для характеристики співвідношення розмірів статуеток — ширина стегон. Майже половина фігурок з Бернашівки може бути проміряна по цьому параметру. Аналіз ширини стегон фігурок дозволяє виділити статуетки малого, середнього та великого розміру. До малих (рис. 2, 2) зараховано екземпляри з шириною стегон 10—20 мм, до середніх, яких у колекції виявилася переважна більшість, належать фігурки з шириною стегон 20—50 мм, до великих — більше 50 мм (табл. 3).

Стилістичні особливості. Майже усі статуетки, знайдені у Бернашівці, не мають орнаментативності. Виключенням є лише два фрагменти від великих статуеток, оздоблених прокресленим візерунком. Морфологічні та технологічні особливості верхньої частини теракоти з рисами натуралізму у моделюванні обличчя та нижньої частини стовпчастої фігурки хоча й поєднуються способом орнаментативності, в іншому різняться. Елементи декору цих фігурок не знаходять близьких аналогій у ранньотрипільській орнаментативності.

Фрагмент однієї з фігурок Бернашівки, оздоблений орнаментом у вигляді рисок на стегнах (рис. 3, 17), може бути віднесений до орнаментативності типу b за А.П. Погожевою. Дослідниця вважає, що подібний візерунок імітує зображення зерен. Він зафіксований на окремих статуетках на різних поселеннях Трипілья А — Прекукутеня (Погожева 1983, с. 47—49).

У колекції пластики Прекукутеня трапляються окремі статуетки з групами рисок на стегнах та ногах (Marinescu-Bolcu 1974, fig. 8, 7). Декілька фігурок з подібним оздобленням походять з ритуального комплексу з Ісайї (Ursulescu, Tencaru 2006, pl. V).

Класифікація антропоморфних статуеток поселення Бернашівка. Групувати антропоморфні статуетки можливо за різними ознаками: розмір, стать, стилістичні особливості, морфологічні. Втім, на практиці не усі перелічені вище ознаки можуть виступати у якості типотворюючих, зокрема, це є актуальним і для бернашівської теракоти. Класифікація ранньотрипільської пластики, запропонована свого часу А.П. Погожевою (Погожева 1971) носить дещо загальний характер, тому хоч вона і враховується нами при створенні класифікації статуеток Бернашівки, але потребує суттєвої трансформації та доповнення у деталях з врахуванням конкретних особливостей колекції кожної пам'ятки.

До основи нашої класифікації, яка має значно менше ступенів, покладено I ступінь А.П. Погожевої

Таблиця 3. Проміри ширини стегон фігурок, мм

Малі	Середні			Великі
11	22	30	40	50
15	25	30	40	52
	27	32	40	55
	27	33	40	56
	27	33	42	
	28	34	43	
		35	44	
		35	47	
		35		
		36		
		37		
2 екз.	6 екз.	12 екз.	8 екз.	4 екз.
Загальна кількість проміряних — 32 екз.				

(Погожева 1983, с. 21) — «вид», виділений за позою статуеток: «стоячі» та «сидячі». За позою фігурки Бернашівки розділяються на два типи: I — сидячі, II — стоячі. Далі у нашій класифікації підтипи виділено з урахуванням особливостей фігурок у стоячій або сидячій позі (рис. 4). Такі ознаки, як стать, наявність орнаментативності та ступінь схематизації, застосовані А.П. Погожевою, не має сенсу використовувати для бернашівської пластики, оскільки у колекції не виявлено жодного достовірно чоловічого зображення, наявні лише два фрагменти від орнаментованих статуеток, а майже усі теракоти виконані у натуралістично-схематичному стилі. Доцільно зосередити увагу на окремих фігурках з індивідуальними рисами, що не враховані при класифікації.

До класифікації А.П. Погожевої залучено 90 % фігурок з ранньотрипільських пам'яток (Погожева 1971, с. 14). На жаль, бернашівські теракоти не дають таких можливостей: для цієї колекції, що налічує лише кілька десятків виробів, не має сенсу оперувати відсотками, скоріше можна з впевненістю засвідчити наявність або відсутність певних ознак.

Слід зауважити, що хоча стояча поза частини статуеток є поза сумнівом, вони не можуть самостійно триматися на поверхні, отже спосіб їх фіксації у вертикальному стані нам невідомий. Втім, подібна особливість характерна для більшості підтипів стоячих теракот наступних етапів Трипілья. Особливістю моделювання ранньотрипільської пластики є розташування верхньої та нижньої частин фігурки під певним кутом, що й використовується для визначення пози як стоячої або сидячої.

Однак, подібне визначення не таке просте, як здається на перший погляд. Стоячими прийнято вважати статуетки, що мають кут нахилу між верхньою та нижньою частиною більший 140—150°, а менший — сидячими. Втім, це не дуже певна ознака, оскільки масивні сидниці ранньотрипільських фігурок дозволяють розташовувати їх у сидячій позі, навіть якщо їх покласти у позі лежачій.

Це викликає плутанину, наприклад, В.Г. Збенович описує статуетку з житла № 3 як сидячу з відхиленою назад спиною (Збенович 1980, с. 131), а на зображенні вона подана як стояча (Збенович

1. На думку В.Г. Збеновича, це антропоморфне зображення могло бути ручкою ковша (Збенович, 1980, с. 133).

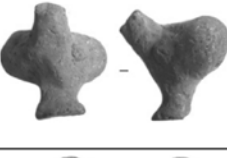

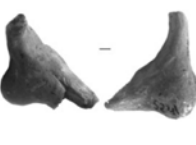
Підтип	Рисунок	Характеристика	Підтип	Рисунок	Характеристика
I.1		Стоячі нахилені вперед з конусоподібними ногами	II.1		Сидячі з відхиленням назад корпусом, ноги стулені
I.1.a		Стоячі нахилені уперед на постаменті	II.1.a		Сидячі з відхиленням назад корпусом, ноги розтулені
I.2		Стоячі прямо	II.1.b		Сидячі («напівлежачи») з сильно відхиленням назад корпусом, ноги стулені
I.3		Стоячі на стовпчастій ніжці	II.2		Сидячі з майже прямим корпусом
I.4		Стоячі стовпчасті	II.2.a		Сидячі з ледь відхиленням назад корпусом, ноги розтулені та зігнуті у колінах
			II.2.b		Сидячі з верхньою частиною корпусу, нахиленою уперед; ноги стулені

Рис. 4. Типологія антропоморфних статуєток ранньотрипільського поселення Бернашівка

1980, рис. 79, 3). В.Г. Збеневич вважає, що більшість статуєток з Бернашівки зображують сидячу жіночу фігуру з витягнутими ногами та відхиленою назад спиною, про що свідчить, на його думку, сплюснення знизу ніг та сідниць деяких теракот (Збеневич 1980, с. 131).

А.П. Погожева навпаки припускає, що незалежно від кута нахилу тулуба до ніг, що за її даними коливається у межах 120—180°, поза більшості фігурок була стоячою, на що вказує наявність у деяких теракотах вертикального отвору в області стоп, який припускає використання стрижня для їх фіксації у вертикальному, ледь нахиленому положенні (Погожева 1971, с. 25).

Комплекси знахідок, до яких входили різноманітні ритуальні речі, у першу чергу антропоморфні фігурки, того ж типу, що й ранньотрипільські, зокрема й бернашівські, та керамічні моделі стільців для них знайдено в Подурі (Monah D. et al. 2003, p. 107—111, Ursulescu, Tencaru 2006, pl. IV) та Ісайї (Ursulescu, Tencaru 2006, pl. V). Цікаво, що стільці мають дещо відхилену назад спинку, що відповідає «напівлежачій» позі статуєток. Але в обох згаданих ритуальних комплексах кількість статуєток перевищувала число стільців для них. Зваживши усі наведені аргументи, можна припустити, що ранньотрипільські фігурки найбільш розповсюдженого типу могли в різних ритуалах встановлюватися у різних позах — як сидячі, так і стоячі (рис. 1, 6).

Підтип I.1 — стоячі фігурки з нахиленим уперед корпусом, конусоподібними ногами та випнутими

сідницями (рис. 1, 6, 8; рис. 2, 5; рис. 3, 4, 14). Втім, морфологічні особливості статуєток цього підтипу дуже подібні до «напівлежачих» фігурок підтипу II.1. b. У підтип I.1.a виділено унікальну статуєтку, нижня частина якої моделювана у вигляді постаменту. Майже ціла статуєтка походить з житла № 6 поселення Бернашівка. Незважаючи на наявність постаменту, ця фігурка не утримується у вертикальному стані (рис. 2, 1). З боків на фігурці помітні сліди маленьких наліпків, які, вірогідно, зображували крильця. У формувальній масі цієї знахідки помітна домішка вигорілої органіки. Близька аналогія цій фігурці походить з ритуального комплексу, знайденого на поселенні Ісайя (Ursulescu, Tencaru 2006, p. 101). Подібна статуєтка виявлена також на ранньотрипільському поселенні Солончени (Якубенко 2004, с. 548). Статуєтки цього підтипу близькі до орноморфної трипільської пластики, пов'язаної з образом Богині-Птахи (Бурдо 2004, с. 407).

Підтип I.2 — стоячі фігурки з майже прямим корпусом та випнутими сідницями. Майже цілу статуєтку цього підтипу знайдено у житлі № 3 Бернашівки (рис. 2, 7). Особливістю цієї фігурки є моделювання заокруглених плечових та стегнових виступів, загалом не характерне для бернашівської скульптури. Ці деталі фігурки знаходять аналогії серед статуєток шару Прекукутень Подурі (Monah D. et al. 2003, p. 108).

Ще два підтипи стоячих фігурок презентовано унікальними екземплярами.

Підтип I.3 — до нього віднесено стовпчасту нижню частину статуетки, оздобленої прокресленим орнаментом з геометричними мотивами (рис. 2, 9). Форма стовпчастої ніжки цієї фігурки знаходить аналогії у культурі Боян фази Відра (Comşa 1974, fig. 74, 11). Подібне моделювання нижньої частини антропоморфної скульптури характерне для культури Вінча різних регіонів (Hansen 2007, taf. 251, 7; 252, 13, 19), зокрема у Трансильванії в Расті (Hansen 2007, taf. 299—300).

Підтип I.4 представлено унікальною стовпчастою фігуркою, яка вкрай умовно відтворює антропоморфну фігуру з ледь наміченими рисами обличчя (рис. 2, 12).

Статуеток, які з впевненістю можна віднести до типу сидячих зображень, у колекції пластики з Бернашівки менше, ніж тих, позу яких трактують як стоячу з нахиленим уперед корпусом або «напівлежачу».

Підтип II.1 презентовано сидячими фігурками з відхиленим назад корпусом та стуленими конусоподібними ногами (рис. 2, 8; рис. 3, 7, 11). Статуетки підтипу II.1.a характеризуються розсунутими ногами (рис. 2, 4), а підтипу II.1.b «напівлежачою» позою (рис. 1, 6).

Підтип II.2 презентують сидячі фігурки з майже прямою спиною. Одна з таких фігурок вирізняється слідом від наліпшних грудей, оформлених у вигляді валиків (рис. 1, 7), що не є характерним для ранньотрипільської пластики. До підтипу II.2.a відносяться сидячі фігурки з майже прямим корпусом та роздільно виліпшеними ногами (рис. 3, 12), іноді зігнутими у колінах (рис. 3, 6). До підтипу II.2.b виділено унікальну сидячу статуетку з прямою спиною та схиленою уперед верхньою частиною корпусу (рис. 3, 8).

Деякі фрагменти бернашівської пластики лише з певною долею вірогідності можна віднести до певної групи антропоморфних зображень. Це нижня частина циліндричної ніжки (рис. 2, 10) та фрагмент нижньої частини керамічного предмету, який міг бути частиною брязкальця (рис. 2, 11).

Колекція антропоморфних фігурок з Бернашівки вирізняється своєрідними рисами, серед яких найбільш виразна — моделювання конусоподібної верхньої частини фігурки без виділення плечей. Цікаво, що подібна морфологічна особливість знаходить найбільш аналогії у пластиці найдавнішої пам'ятки Прекукутень, а саме Траян-Дялул Вей (Marinescu-Bolcu 1974, fig. 1, 3, 10), серед скульптури поселень Прекукутень II у Владень (Marinescu-Bolcu 1974, fig. 2, 2), Миндришка (Marinescu-Bolcu 1974, fig. 2, 3), Ісайя (Ursulescu, Tencaru 2006, pl. VI, 1—3) та Подурь (Monah D. et al. 2003, p. 110), а серед пластики Прекукутень III — Трипілья А у Тирпешть (Marinescu-Bolcu, 1974, fig. 3, 1, 2, 5; 5, 1; 8, 1, 6), Бернове-Луці (Pogoževa 1985, abb. 142—145) та Сабатинівці II (Pogoževa 1985, abb. 60).

Далі звернімося до індивідуальних особливостей антропоморфних статуеток з Бернашівки. Моделювання голів фігурок нагадує окремі екземпляри пластики культур Боян фази Джулешть (Comşa 1974, fig. 74, 3, 10), Усоє (Тодорова, Вайсов

1993, 205, рис. 86) та Петрешть, поселення Casolt (Paul 1992, Pl. LI, 4, 5).

У колекції присутній фрагмент нижньої частини статуетки з вертикальним отвором, який, вірогідно, використовувався для встановлення фігурки у вертикальному положенні (рис. 2, 3). Подібні теракоти представлено більш виразними знахідками на таких ранніх поселеннях, як Флорешти (Pogoževa 1985, abb. 15) та Окопи (Pogoževa 1985, abb. 43), що належать до єдиного хронологічного періоду з Бернашівкою — Трипілья А — Прекукутень II, а також в колекціях Трипілья А — Прекукутень III з Олександрівки (Бурдо 2001, табл. 20, 4), Подурь (Monah D. et al. 2003, p. 162, № 102), Трипілья VI з Нових Русешть (Pogoževa 1985, abb. 445), а також з горизонту Трипілья VI—VII поселення Поливанів Яр (Pogoževa 1985, abb. 495).

Особливий інтерес серед колекції антропоморфної пластики Бернашівки являють фрагменти статуеток з округлою порожниною в області живота (рис. 3, 5, 13). Вірогідно, що так було передано «вагітність» фігурок. Порожнини, що символізують вагітність, зафіксовані для пластики всіх етапів Трипілья, зокрема на ранньотрипільських поселеннях Флорешти III (Погожева 1983, рис. 9, 11), Олександрівка (Бурдо 2001, рис. 20, 2, 3), Лука-Врублівецька (Погожева 1983, рис. 9, 4, 13).

У колекції Бернашівки представлено окремі деформовані теракоти. Характер деформації свідчить про те, що їх використовували одразу після ліплення: сплюсненість сідниць сидячої фігурки з житла № 6 вказує на те, що її клали горизонтально до того, як глина підсохла (рис. 3, 8). У глиняній масі однієї з таких фігурок чітко помітні відбитки дроблених зерен (рис. 3, 10).

Особливий інтерес у бернашівській колекції викликають статуетки з схематично модельованими руками. За даними А.П. Погожевої серед ранньотрипільської пластики відомо лише 18 статуеток, у яких модельовано руки, три з них походять з Бернашівки (Погожева 1983, с. 38). Одна така статуетка великого розміру майже ціла, але її поверхня спереду пошкоджена. Руки цієї схематичної стоячої фігурки показані наліпшними валиками з горизонтальними насічками, які починаються в області талії та сходяться під гострим кутом на грудях, можливо щось тримають, притискаючи до грудей (рис. 1, 8). Оздоблення рук прокресленими рисками характерне для ранньотрипільської пластики (Погожева 1983, рис. 8, 6—10, 13, 14), зокрема і для фігурок Бернашівки. Натомість, положення рук цієї фігурки є унікальним та не знаходить аналогій серед пластики Прекукутень—Трипілья А (Погожева 1983, с. 39).

Подібний жест нагадує положення рук у шумерській зображувальній традиції протописемного та ранньодинастичного періодів (История... 1983, рис. 35а, 53в, 70в, 71а, 74а), хоча у фігур руки складено під менш гострим кутом. Він інтерпретується дослідниками, як ритуальний жест, пов'язаний із жертвоприношенням. На нижній частині бернашівської статуетки помітно слід від якогось наліпшеного предмету, який втрачено при пошкодженні поверхні.

У подібний спосіб було модельовано руки на верхній частині статуетки невеликого розміру,

втім жест відтворено інший — права рука покладена на голову, а ліва, ніби підтримуюча її, на груди (рис. 1, 11). Подібні торси статуеток з лівою рукою, піднятою до обличчя, походять з поселень Бернове-Лука (Погожева 1983, рис. 8, 16), Ларга Жижія (Marinescu-Bolcu 1974, fig. 10, 1). У горизонті Прекукутень III поселення Тирпешть знайдено також цілу фігурку, у якій ліва рука піднята до голови, а права її підтримує (Marinescu-Bolcu 1974, fig. 10, 3, 6). Піднято до обличчя з протилежного боку також праву руку фігурки з Подурі (Monah D. et al. 2003, p. 107).

Висновки. Формальний аналіз колекції антропоморфних статуеток з Бернашівки дозволяє зробити низку спостережень, пов'язаних з генезою, культурно-історичними контактами та сакральною практикою мешканців найдавнішого в Україні трипільського поселення.

У бернашівській колекції антропоморфної пластики присутні основні типи статуеток, що будуть поширені на пам'ятках наступних фаз Трипілья А. За іконографічними типами антропоморфної скульптури вірогідно стоять певні сакральні образи, які вперше фіксуються на початкових фазах розвитку Трипілья—Кукутень.

Аналогії окремим елементам бернашівської пластики знаходимо у скульптурі різних неолітичних культур Південно-Східної та Центральної Європи. Окремі риси бернашівської теракоти знаходять відповідності серед антропоморфної пластики найдавнішого поселення Прекукутень Траян-Дялул Вей, що характеризується своєрідними типами фігурок (Marinescu-Bolcu 1974, fig. 1). Такі риси бернашівських фігурок, як масивні стегна, випнуті великі сідниці, моделювання нижньої частини скульптури з двох вертикальних половинок, знаходять аналогії у культурі Кьореш-Криш (Hansen 2007, taf. 122; 129, 3). Простежуються вже згадані вінчанські елементи.

Втім, незважаючи на певні аналогії, в цілому комплекс антропоморфної пластики Бернашівки характеризується своєрідним сполученням морфологічних та стилістичних ознак, що відповідають характеру скульптури архаїчних поселень Трипілья А—Прекукутень. Аналогії бернашівській пластичі серед матеріалів давніх неолітичних культур Європи вказують на витоки сакральних традицій носіїв трипільської культури.

Бурдо Н.Б. Теракотова пластика трипільської культури // Давня кераміка України. — К., 2001. — Ч. 1. — С. 61—144.

Бурдо Н.Б. Новые данные для абсолютной датировки неолита и раннего энеолита на территории Украины // Stratum plus. — 2001—2002. — № 2. — С. 431—446.

Бурдо Н.Б. Сакральний світ трипільської цивілізації // Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. I. — С. 344—419.

Бурдо Н.Б., Ковалюх М.М. Нові дані про абсолютне датування Трипілья А // АБУ 1997—1998 pp. — К., 1998. — С. 60, 61.

Свдодимов Г.Л., Збеневич В.Г. Ранньотрипільське поселення поблизу с. Бернашівка на Вінничині // Археологія. — 1973. — Вип. 10. — С. 61—65.

Збеневич В.Г. Поселение Бернашевка на Днестре: к происхождению трипольской культуры. — К., 1980.

Збеневич В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. — К., 1989.

История Древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации. Ч. I. Месопотамия / Ред. И.М. Дьяконов. — М., 1983.

Погожева А.П. Глиняная антропоморфная пластика трипольской культуры (Триполье А): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — М., 1971.

Погожева А.П. Антропоморфная пластика Триполья. — Новосибирск, 1983.

Тодорова Х., Вайсов И. Нова-каменнота епоха в България (краят на седмо-шесто хилядолетие преди новата ера). — София, 1993.

Якубенко О.О. Трипільські колекції Національного музею історії України // Енциклопедія трипільської цивілізації. — К., 2004. — Т. II. — С. 548, 549.

Comşa E. Istoria comunitatilor culturii Boian. — Bucureşti, 1974.

Marinescu-Bolcu S. Plastica in terracotta della cultura Precucutena // Rivista di scienze preistoriche. — Bucureşti, 1974. — Т. XXIX, 2. — P. 400—436.

Hansen S. Bilder von Menschen der Steinzeit // Archaeologit in Eurasien. — 2007. — Т. I, II. — В. 20.

Monah D., Monah F., Dumitroaia G., Preotesa C., Munteanu R., Nicola D. Poduri-Dealul Gindaru, o Troe in Subcarpatii Moldovei. — Piatra-Niamţ, 2003.

Paul I. Cultura Petreşti. — Bucureşti, 1992.

Pogozeva A.P. Die Statuetten Tripolje-Kultur // Beitrage zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie. — 1985. — Т. 7. — S. 95—242.

Ursulescu N., Tencaru F.A. Religie şi magie la east de Carpaţi acun 7000 de ani // Tezaurul cu obiecte de cult de la Iasiia. — Iaşi, 2006.

Н. Б. Бурдо

АНТРОПОМОРФНЫЕ СТАТУЭТКИ РАННЕТРИПОЛЬСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ БЕРНАШЕВКА

В статье проанализирована хранящаяся в Научных фондах ИА НАНУ коллекция антропоморфных статуэток из раннетрипольского поселения Бернашевка, полученная в результате раскопок, проведенных на этом памятнике В.Г. Збеневичем. Охарактеризованы технологические, морфологические и стилистические особенности фигурок из Бернашевки. Большая часть фигурок не орнаментирована, представлена двумя основными типами: стоящие и сидящие статуэтки. Сравнительный анализ бернашевской скульптуры с материалами разных поселений Триполья А—Прекукутень и других нео-энеолитических культур позволяет установить культурно-исторические контакты населения древнего поселка.

N. B. Burdo

FIGURINES FROM TRYPILLIA A SETTLEMENT BERNASHIVKA

Article devoted to figurines, which were found by V.G. Zhenovich during excavations of Bernashivka — Trypillia A settlement on Dnister. The most from figurines are without decorations and presented by two types: standing and seated statues. Comparative analysis of Bernashivka sculptures with materials from the different sites of Trypillia A and also with the other Neo/Eneolithic Cultures allows us to establish some historical and cultural contact between the population of the ancient village.